

LÁTÓSZÖG

A *Látószög* című rovatban két kritikus egyazon alkotásról szóló kritikáit közöljük. A műveket elsősorban a kortárs magyar irodalom kínálatából választjuk ki, azonban – mint a jelenlegi számban is – górcső alá kerülhetnek olyan írások is, amelyek ugyan nem képezik a kortárs magyar irodalom részét, de valamilyen szempontból az olvasók figyelmének középpontjába kerültek. Jelen esetben két olyan művet vizsgáltak a kritikusok, amelyek legújabb kiadása is népes olvasótáborra talált, emellett számos félreértés övezi őket.

Reményeink szerint az eltérő irodalomszemlélettel rendelkező kritikusok, függetlenül az alkotások menedzseltségétől, kiemelik azok esztétikai értékeit, vagy éppen éles bírálatot közölnek róluk. A különböző nézőpontokból született kritikák nemcsak az egyes alkotások értelmezhetőségét gazdagítják, de párbeszédet is folytatnak egymással, a művekkel és az olvasókkal, elvetve minden kizárólagosságot (pl. az ebben a számban vizsgált kötetekről szólva mindkét kritikus fontosnak tartotta a történeti, filológiai megközelítés bevonását az értelmezésbe, mert olyan – nem kortárs műveket – vizsgáltak, amelyek értelmezése szükségessé tette ezt, nyilván más esetekben ez kisebb hangsúlyt kap).

Úgy véljük, hosszútávon sem a szándékolt elhallgatás, sem az agyonrekámozottság nem tesz jót egy alkotással, a befogadó, értő, értelmező kritika azonban újabb olvasókhöz és olvasatokhoz segítheti a műveket.

A Szerk.

TORMAY CÉCILE:

Örök Magyarország

(Lazi Könyvkiadó, 2006)

Történelem és látomás

Bármely irodalmi alkotás megközelítése többféle szempontból lehetséges, egymással akár szöges ellentétben lévő módszerek felhasználásával, esetleg azok vegyítésével; de mit tehet a befogadó akkor, ha az

előtte fekvő írásmű csak nyomokban hordozza az esztétikai szövegalkatás jegyeit? Mi a magyarázata az ilyen életművek sikerének, eltűnésének és újbóli felbukkanásának?

Tormay Cécile írói munkássága igen hatásosan cáfolja azt az értelmzői elképzelést, amely szerint egy-egy irodalmi mű interpretációs kísérletében elég magához a szöveghez fordulni. Persze, igen, sokszor elég. És termékeny is. Ám be kell látni, a legkülönfélébb művészeti ágakban felépülő életművek között igen jelentős számban találhatók olyanok, amelyeket kimondottan csak koruk és szerzőjük élete indokol, sőt: nem egy esetben magyaráz; ez a körülmény aztán kiváltó oka a hagyományban jelenlétük megszakadásának/befejeztének és – néha, a történelem fintoraként – mulékony visszatértüknek is. Az alkotók jelentékeny hányadánál bizony csak e *kívülről* viszonyok számbavétele után kezdődhet meg a szövegekre irányuló értelmezés, mert – ellenkező esetben – előbb a megismerés, azután pedig a magyarázat válik lehetetlenné (de legalábbis féloldalassá), amennyiben az értelmező saját előfeltételei mellé nem állítja oda azonnal az alkotás becsúgyával létrehozott írásként személyes írói és történelmi háttérét is. Így válhat a művészi minőség fokmérőjévé a szempontok szerinti vagy azokat kikerülő, azokra tekintettel nem levő elemzés.

Tormay Béla, az 1838-ban Szekszárdon született apa, állatorvosi tanulmányok után gazdasági író lett, élete elején oktatási intézmények vezetője és tanára volt, később hivatali karrierre futott be a földművelésügyi minisztériumban. Az ezredéves kiállítás szervezése és rendezése körül kifejtett tevékenységéért 1896-ban *nádudvari* előnévvel nemességet kapott, amely kiterjedt feleségére, *munkácsi és barkassói* Barkassy Herminre, valamint öt gyermekére egyaránt. Jelentős szakírói munkásságot folytatott, amelyet népies cikkekkal tett változatossá. Lánya még apja életében elbeszélésekkel kezdte pályáját, amely kezdetől közönségsikerrel találkozott. Az igazi elismerést azonban két regénye, az *Emberek a kövek között* című, de még inkább a reformkori fővárost felidéző, 1915-ben megjelent *Régi ház* hozta meg számára. Az író nő felmenői, hajlamai és szándékai szerint annak a (vidéki) magyarságnak kívánt a képviselője lenni, amely identitásának gyökereit a reformkorban, a feudalizmust már maga mögött hagyó, de az emberi kapcsolatok patriarchális melegségét még őrző, romlatlan korszakban találta meg, amikor a méhesben Tacitust olvastak a gazdák, és Mozart-kvartett szólt a szalonokban. Ekkor ugyanis

a nemzet (a magyarság) még régi dicsőségében töretlenül, kultúrájában kikezdehetetlenül egységet alkotott. A rendileg ugyan strukturált, de eredete közösségének tudatában egymást támogató társadalom tagjaként ennek a vallását és hagyományait őrző, vitéz, egyenes lelkű magyarságnak a szószólója, amely mindig alkalmazkodott a neki rendelt történelmi viszonyokhoz, ellenállt viszont számtalan, a nemzet egységét bomlasztó, szétzilálni akaró erőnek és késztetésnek. Prózai művei témaválasztásának és dallamvezetésének fő vonalát mégis a kapitalizálódás hatására érvényüket veszített személyes és társadalmi kötelek romlása, a két budapesti forradalom, illetve Trianon adta meg; tagadhatatlanul fontos és igen sokakat foglalkoztató problémaként. Írásai alapján úgy tűnik, hogy akart, vágyott, de csak részben ismert múltkép birtokosa volt, aki a jelen megold(hat)atlan gondjai elől nem földrajzi, hanem időbeli menedéket keresett és talált. Novellái olvastán, amelyek sokkal inkább szimpla példázatok, mint katarzist hozó irodalmi alkotások, a befogadóban nem egyszer visszhangoznak Hyppolite Taine szavai: „az irodalmi mű nemcsak egyszerűen a képzelet játéka, vagy valami forrófejű egyén magános szeszélye, hanem az uralkodó erkölcsök hű másolata és bizonyos lelkiállapotok kifejeződése”. Nyelve, amely már túl van ugyan Jókain és Mikszáthon, nem talált utat a századelő új magyar prózához (Asbóth, Ambros, Petelei, Lovik, Török Gyula csak példaként), a Nyugat nyelvi forradalmát pedig egyenesen elutasította; helyette egy korábbi nyelvállapotot imitáló, érzelmileg telített grammatika kialakítására törekedett, szándéka azonban mind a tartalom, mind a kifejezés oldalán kudarcot vallott.

A kötetbe válogatott novellák tematikailag két, egymástól elkülönülő, ám bizonyos pontokon mégis érintkezést találó csoportra oszthatók: történelmi és társadalmi/társadalomkritikai elbeszélésekre. Az előbbi rövidprózák maguk is kétfélék, aszerint, hogy az elbeszélő elfogadja-e avagy elutasítja azt a kort, amelyet ábrázol. A magyar történelem vérzivataros századai közül kitüntetett helyzetű az államalapítás utáni középkor nemzeti királyaival és buzgó keresztény alattvalóinak hűségével. Ez a tulajdonság győzi meg végleg a magyaroktól rettegő, bajor hercegkisasszonyt, aki csak a hatalmi és szülői parancsnak enged, hogy Krisztusnak szentelt kolostori életét is odahagyva, elfogadja Stephanus lánykérését (*A sorsfolyó*). Ezt a kort idézi a *Dalosszerélem* című keretes elbeszélés, valamint a vele rokonságbán álló *Ap-*

ródszerélem, s ezért érdemes megörökítésre Nagy Lajos király életének egy pillanata is (*Álmok*). De a reformkor, a szabadságharc, s a kiegyezés már ambivalenciát hordoznak, például a *Tépett atilla*, a *Megállt az óra* vagy a *A pelejthbei molnár* című elbeszélésekben, s kimondottan megtagadott az 1918-as és 1919-es évek hazai történelme (*Ludovika, Március*). Igen sokat mondó, hogy a nagyvilágról, amely a magyarságon kívül létezik, csak érintőlegesen esik szó. Mivel Tormay Cécile minden itt közölt írásában központi szerepe van a történelemnek, ebből a nézőpontból látszik leggyümölcsözőbbnek a megértés, annak elsődleges leszögezésével, hogy a szerző történelmi gondolatai nem állnak össze egységes képpé vagy látomássá. Legfontosabb alapfeltevése az, hogy a reformkortól kezdődően folyamatos magyar történelmet – „az arcomban egy régi arc van”, jegyzi meg a *Megállt az óra* című látomásban –, a világháborút követő forradalmak és a kölcsönös ellenségeskedést lezáró trianoni béke megszakították. Ennek a részgazságokat tartalmazó felfogásnak okaként azonban – a kötet élén álló mottó szellemében – kimondva a társadalmon belüli, stigmatizált bomlasztó erőket, s kimondatlanul a győztes hatalmak igazságszolgáltatását teszi felelőssé. A konklúzió, amelyre jut, nem más, mint a hatalmukból és jelentőségükből veszített, úgynevezett történelmi osztályok felelősségelhárításának klasszikus példája, mintegy azonnali reakció a 20. század első két évtizedének belpolitikai eseményeire; az utat egyébként, amely evvel a magyarzáttal megnyílt, társadalmi rendtől függetlenül, későbbi politikai erők is magukénak érezték. Világképének lényeges elemét alkotja a képviselt hagyományhű erők kiválasztottságának és különállásának (külön történelmének!), ennek megfelelően megkérdőjelezhetetlen jogainak és kötelességeinek feltételezése, illetve a magyarok és nem magyarok kapcsolatának sajátos ábrázolása.

Hogyan mutatkozik meg mindez a novellák világában? Bonaparte ellen a osztrák császár zsoldjában harcolni dicsőség (*Megállt az óra*), de Budavára bevételere készülni az osztrák császár zsoldjában akkora szegény, hogy utolsó vérig tartó tusában kell összeakaszkodni a másik magyarral, aki történetesen ugyanerre készül – ám a hazai sereg tagjaként (*Aeterna Hungaria*). Ugyancsak a *Megállt az óra* felidézett óbestere ejt szót arról, hogy a külföld minduntalan elfeledi a magyar vitézi cselekedeteket, mivel maguk a magyarok sem tartják meg emlékezetükben a maguk becsületét. S noha e sorok írója, aki egyben ol-

vasója is az eléje került szövegeknek, nagyra értékeli a történelmi múlt elutasításokban és elfogadásokban megnyilvánuló emberformáló erejét, mégis kénytelen eltöprengeni azon, hogy nemzeti történelmünk-ből vajon tényleg csak a háborúkra és a vele járó erőszakra kellene-e emlékezni, s ha igen, hol maradnak az említettek mellől mondjuk a Sankt Gallent feldúló martalócok, Tomori és a győri vitézség? Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy az író egy-egy mondatában hatásosan képes jelenségek pontos megörökítésére, többek között az oktanul frontra hurcolt bakák nyomorúságának, vagy az elhibázott s önfelszámoló politikának az érzékeltetésével: „Dalolva, virágosan indult egykor, aztán visszajött, letépték a melléről a vitézségét, aztán visszatették, és most kéreget.” „[...] abban a másik, szörnyűbb novemberi ködben, mikor leszakadt a város körül majd az egész ország, és befelé fordultak a puskák, és ropogtak a sötét utcákban.” (*Megállt az óra*) Ez az írás egyébként azt mutatja, valószínűleg a szerző akaratától függetlenül, hogy az 1920-as évek elejének Magyarország és Budapestje nem csupán az aktuális politikai üldözést szenvedettek (polgári demokraták, radikálisok, szociáldemokraták, kommunisták és anarchisták), hanem a hozzájuk képest konzervatívok számára is lakhatatlanná vált. Kölcsönösen evvel ajándékozták meg egymást, mivel kizárólagosságokra épülő világképükben nem volt hely a legcsekélyebb mértékben sem a más felfogásúaknak.

A sematikus és idealizáló művek között akad azonban egy-kettő, rejtett gondolati frissességű, sajnos minden esetben kifejtetlenül. Ilyen például a *Tépett atilla* című írás, amelynek témafelvetése kétségkívül merész és szokatlan – legalábbis a nemzeti mitológián belül. A történet főhőse egy idős asszony, akinek egyetlen gyermeke elesett az 1848–49-es harcokban, s akit ő maradék életében példaként állított az általa kicsinyelt utókor elé. Az olvasó eleinte gyanútlanul fogadja el a narrátor elbeszélői helyzetét, besorolva ezt a történetet is a szabadságharcról szóló számtalan, érzelmi telítettséggel hatni akaró írása közé, ámde a befejezés váratlan meglepetést hoz. Kiderül tudniillik, hogy az anya képzeletében hősi halottként továbbélő gyermeket nem az ellenség ölte meg, hanem éppen bajtársai, mert árulóvá lett. Ez bizony nem szokványos zárlat, itt megpattant a máz, ezt ütköztetni lehetett volna a mottó közkeletű értékítéletével. Csakhogy az író mintha észre sem venné, hogy mit talált, vagy megjijed felfedezésétől, a novellát ellaposítja, s a szembenézésre készítő felismerést emberi kapcsolatok lenyomatává silányítja. Hasonlóképpen fontos problé-

mát vet fel *Az imádság* című novella, ám a felismerés itt is válasz nélkül marad. Az írás központi alakja egy katona, akit elbocsátottak a hadseregből, s a kedvese is meghal. Egy uradalmi tiszt azonban felfogadja erdőkerülőnek, legalábbis addig, amíg az a személy, aki korábban e munkát végezte, betegen fekszik. A katona, akinek számára ez a tevékenység az egyetlen, ami még az élethez köti, buzgón imádkozik, hálóját kifejezendő. Ámde nem sokkal később, amikor elődje meghal, s nincs, aki az utána maradt árvákról és az özvegyről gondoskodjék, konfliktust okoz neki a gondolat: vajon a mindennapi kenyérért kérve nem ő imádkozta-e ki elődje halálát? Lehet, hogy már az imádság is elveszítette tisztaságát, emberi sorsok, érdekek és ellenérdekek hálójába kerülve? S bár egy vérbeli író novellája éppen e meghasonlás után kezdődne el, s kételyét éppen erősíthetné a valóságtól eltávolító, példázattá emelő nyelv, mindkét esetben a megközelítések bátorságát, az addig általánosan használt struktúrák megkérdőjelezését lehetetleníti el a célorientált nyelvi valóság.

Igen fontos összetevője e történelmi tárgyú novelláknak az a kép, amelyet az író a magyarokról, s velük párhuzamosan más nemzetekről rajzol. A vonások a „mi” és a „mások” vonalán elsősorban faji karakterekből állnak, amelyek mind pozitív, mind negatív irányban a túlzó, ámde hazai hagyománnyal bíró, ismétlődő körülmények és jellemvonások felelevenítésén alapulnak.

Az elbeszélésekben ugyanis kivétel nélkül a magyarság rendelkezik a legnyilvánvalóbb értékteremtő nemzeti tulajdonságokkal. Az „Anyánk”-nak nevezett bajor hercegisasszonyt „hajlékony testű lovasok” már a Duna partján süveglobogtatva kísérték, „gyermeküket emelve karjukon, magyar anyák köszöntötték a fejedelmi hajót”, s a földeken, ahol gazdag gulyák, csordák és ménesek legeltek, énekszó melletti búzaaratást látott. A fehér lovon magányosan (!) fogadására léptető királyt háromezer (!) kopjás lovas követte; külsejének leírása eszményítő, kezében lándzsa helyett keresztrel köszöntette aráját. A költői szabadság feltétlenül tiszteletre méltó, mégsem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy Szent Istvánról megbízható ábrázolás nem maradt az utókorra, ráadásul Esztergom uralkodó vára még távolról sem látszódnak a találkozáskor; a magyar anyákkal kapcsolatos, többrendbeli áthallásokról nem is beszélve – igaz, ez utóbbiról Tormay Cécile nem tehet (*A sorsfolyó*). Az ábrázolás persze nem ilyen eszményítő mindig, habár a kritika eléggé korlátozott: [Nagy Lajos]

„Szeme a magyarokat kereste. Rakoncátlanok, torzsalkodók voltak valahányan, de százszor becsületesebbek minden többinél.” Ugyanebből a novellából derül ki, hogy a király nem csupán népét szerető, jószágos uralkodó, hanem élete végén járó öregember is, aki udvarnokai álmai közül a bolondját értékeli a legtöbbre, mivel ő a fiatalságáról álmodott (*Álmok*). A magyar királyok természetesen mindig kegyesek és katolikusok, érdekes módon az egyéb alakok között egyetlen református, evangélikus vagy egyéb felekezeti magyar sincs, kivéve az utolsó novella sejtetését. A magyar ember mindennél jobban szereti hazáját és szabadságát, ezért van az, hogy amíg a szabadságharc győztes csatákkal folyt, az egyik novella főhőse nem engedte fiatal fiát a csatákba, amikor viszont megjelent az új ellenség, maga küldte oda (*Tépett atilla*). A becsületes magyarnak mindig becsületes kapcsolata van a többi magyarral, függetlenül attól, hogy a társadalmi ranglétra melyik fokán állnak (*Az imádság*). De a magyar a hazájával egy sorban ragaszkodik családjához is, és áldozatot vállal mindkettőért: az *Időtlen bolt* epizód szerű anyafigurája a melléből kitépett szeretője képével vásárol boldogságot a gyermekének. S ha gőgössé válik is, megtéved és szakít apja szokásaival, a kellő időben megjelenő egykori szerető, mint mentőangyal, visszaadja a becsületét (*A pelejthei molnár*).

Velük szemben állnak más nációk fiai. Például a velencések, akik hazugok és képmutatók, aztán a vörös képű termetes sváb herceg, majd Jellasics grancsárja, aki világos nappal kilopta az ólból a csirkét, és főleg a faggyúgyertyaevő muszka kozákok. Külön kell szót ejteni néhány novella igen jellegzetesen megformált zsidó szereplőjéről. Pontosabb azt mondani, hogy típusáról, mert hiszen egyéni vonásokkal sem ők, sem más novellák alakjai nem rendelkeznek. Hosszú évek óta nem jelentek meg a hazai könyvforgalomban olyan, a szépirodalmi jelzőre igényt tartó művek, amelyekben ennyi előítélet és általánosító rosszindulat manifesztálódott volna. Nincs hely itt annak a kapcsolatnak akár csak vázlatos ismertetésére sem, amely a zsidóság és a magyarság között már az államalapítás előtt fennállt, ahogyan az utolsó két évszázadban végbement, Magyarországra irányuló bevándorlásnak, az *ezalatt, de nem csak ezért* átrendeződő társadalomnak, beolvadás és azonosságmegettartás számtalan illúziójának, tévútjának, megoldási kísérletének, megoldhatatlanságának és menekülési elképzelésének kétoldalú mérlegelésére sem. Ám nélkül is megállapítható, hogy semmi nem menti azt a kimondott gyűlöletet, féltékenységet,

ami a velük kapcsolatos sorokat fűti, általánossá téve az egyedit, történelmi determinációvá a kimenetében többféleképpen végződhető, s az egyéni veszteséget a nemzet veszteségeivel azonosítva.

Emberi magyarázatul talán még el lehetne fogadni azt, hogy a kifogásolt összetevők egytől egyig a keletkezés korának terheit hordozzák. Poétikai szempontból azonban egyáltalán nem megnyugtató a kép. Láthatóan a naiv, reflektálatlan olvasók számára íródtak e történetek, de ha valaki az utóbbi módon közeledne hozzájuk, valószínűleg csapdába esne. Hiszen e rövid prózai művek műfajilag köztes helyzetben állnak. Nem igazán novellák és nem igazán elbeszélések, legfeljebb állóképek egymás mellé helyezett sorozatáról lehet beszélni. Nincsenek valódi konfliktusok, sem megoldások, sem érzelmi/erkölcsi megtisztulások. Talán még legjobban a példázat meghatározás illene rájuk, noha az is csak bizonyos megszorításokkal, inkább általánosságban, mint tetten érhető struktúrában. A megörökített alakok is legfeljebb ebben a viszonyulásban érdekesek, személyiséggé válásuk fél sem vetődik. S a legnagyobb baj, hogy a szerző nyelvhasználata legfeljebb önképzőkori próbálkozás lehetne, talán a gimnázium két utolsó évének valamelyikéből.

Mégsem mondható tulajdonképpen haszontalannak e kötet megjelenése. Annyi évtized baloldali hegemonia után szükséges, hogy végre szabadon lehessen olvasni a jobboldali szellem termékeit is. Legyen látható végre, mit is jelent ez a konzervativizmus, s az ideológiailag determinált szövegkonstruálás. Legyen világosan felismerhető, hogy jobboldali vagy baloldali irodalom, művészet, az e szavakhoz történetileg hozzátapadt értelem miatt (is) fából vaskarika, mert minden, a pillanathoz kötődő irányultság a legfontosabbat, a művészi hatás tartalmi/formai elemeit semmisíti meg.

BUDA ATTILA

Elfelejtett novellák

A kötetborító ajánlása szerint Tormay Cécile elbeszéléseinek válogatott kiadását „az a remény indította el, hogy a hosszú elhallgatás megtörhető, az író visszamenthető a magyar kultúrába”. Napjainkban